

## ROMANIAN ORTHODOX RELIGIOUS SCHOOL IN TRANSYLVANIA AFTER 1907, BETWEEN CHURCH AND STATE REQUIREMENTS

Valeria Soroștineanu, Assoc. Prof., PhD, "Lucian Blaga" University of Sibiu

*Abstract: The first issue that we have to analyse in our research is that of reappraising the central role that both national churches played – in what concerns Romanian people – in such a complex and important problem as that of the schools supported by these churches. Secondly, we have to observe how denominational teachers and state authorities perceived the pedagogy, and which were the objectives it was meant to fulfil, both as a science in itself, and as an annex to an educational policy.*

*In this study, we chose to discuss the situation of denominational teachers in the Orthodox Transylvanian area, starting from the aspects that school inspections could reveal. Those school inspections were initiated both by priests and protopopes, either as school directors, or as consistorial inspectors, and also from state inspectors, in a period from 1899 to 1905, thus before the laws of Appony entered into force, in 1910.*

*In the first part, I tried to make a radiography of denominational schools in parishes Deva and Orastie, that belonged – there were only a few exceptions – to Hunedoara county, a space where, because of demarches made by royal state inspectors, numerous denominational schools were closed, so that, in 1911, we can find only seventy-five out of two hundred nine schools mentioned in 1907.*

*In this context, there is no doubt there were great differences between an inspection in a confessional school and in a gymnasium. However, it is apparent that Rethi Lajos, royal school inspector in Deva, and Küncz Elek, sent by the Ministry, were strongly interested in the study of Hungarian.*

*In order to get a complex and correct image of realities in question, we should mention the attention that Orthodox authorities showed with respect to some deficiencies of these denominational schools. They were concerned both in imperative material, both in the attitude of the community towards the school, phenomenon that lead to elaboration of a better articulated discourse of the clerical elites in front of teachers and parents regarding the purpose of education and the necessity of using mother tongue in Romanian schools.*

*Keywords: The Orthodox Church, denominational primary school, inspector, family, gymnasium.*

Orice referire la procesul educațional din spațiul transilvan înainte de anul 1918 nu poate eluda rolul fundamental al celor două Biserici românești în organizarea și susținerea învățământului în limba română, tot așa cum, în situația lipsurilor materiale, o serie de școli au ajuns să fie susținute parțial și de stat, care a încercat să își impună, în întregime, propria politică.

Apoi, în contextul în care, actul pedagogic, mai ales după 1907, este reformulat la nivelul misiunii sale și la cel al obiectivelor, un alt palier de discuție a fost acela al finalității actului educativ, important în sine sau o anexă a unei politici educaționale.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Vezi în acest sens, o bibliografie vastă și pertinentă, care a prezentat, începând cu secolul al XIX-lea, mai ales, etapele pe care școala confesională le-a parcurs, în strânsă legătură cu politica educațională a monarhiei habsburgice și ulterior a monarhiei dualiste. Indiferent de tematica generală sau particulară aleasă și în anumite cazuri, de perioada în care au fost publicate, aceste referințe bibliografice scot în evidență legătura organică existentă între: devenirea modernă a națiunii române, activitatea Bisericilor naționale, Ortodoxă și Greco-Catolică și școala confesională. Dintr-un număr impresionant de lucrări generale și de specialitate, se impun următoarele: Barițiu, 1890-1891, T.V. Păcățian, 1902-1915, Augustin Bunea, 1902, Idem, 1900, Hitchins, 1995, Idem, 1995, Roșca, 1911, Ghibu, 1915, Oltean, 1989, Păcurariu, 1987, xxx, Luminița Mirela Murgescu, 1999, Sigmirean, 2000, Brusanovschi, 2005, Popa, 2013, Mârza, 2011.

În studiul de față am ales să prezint situația învățătorilor confesionali din mediul ortodox transilvan prin intermediul inspecțiilor școlare, venite atât din partea preoților și protopopilor, în calitate de directori școlari sau inspectori, dar mai ales prin prisma inspectorilor de stat, într-o perioadă cuprinsă între 1899-1905, deci înainte de aplicarea legilor lui Apponyi, după 1907. Am încercat, astfel, o radiografie a situației școlilor confesionale din protopopiatele Deva și Orăștie, care aparțineau cu puține excepții, de comitatul Hunedoarei și a Gimnaziului superior din Brașov, întemeiat la 1850 de către episcopul Andrei Șaguna.

De ce este necesar să accentuăm cele enunțate mai sus, deoarece, atât înainte de 1907 dar mai ales după acest an, inspectorii școlari de stat din comitatul Hunedoarei au trecut, clar, finalitatea actului educațional, sub semnul politicului (ceea ce nu exonerează lipsurile reale existente într-o serie de școli). Astfel din articolele pe care inspectorii regali din Hunedoara le-au trimis ministerului de resort din Budapesta sau le-au publicat în diverse ziare sau reviste, reiese fără nici un dubiu, axioma, după care, nu poate exista nici o școală confesională, care să se ridice la nivelul celei de stat.

În 1911, inspectorul Denes Karoly își exprima, viziunea triumfalistă legată de punerea în aplicare a legii nr. XXVII, prin formula de lichidare a ceea ce el numea, generalizând în mod clar, „școlile-cotețe și învățătorii țărani din mediul confesional ortodox al comitatului Hunedoara”. Cert a fost însă faptul că din 209 școli ortodoxe, în 1907, în 1911, mai existau doar 75, iar în ceea ce privește situația la nivel de protopopiat, cel al Orăștiei a pierdut cele mai puține școli în anul menționat, 5 din 25 de școli confesionale, adică 16% <sup>2</sup>.

Primul protopopiat menționat, cel al Devei a aparținut în totalitate comitatului Hunedoara, ca și protopopiatul Orăștiei, cu excepția a 2 localități- Acmaru și Saracsău, incluse în comitatul Alba-Inferioară <sup>3</sup>. În ceea ce privește populația și numărul de parohii în Protopopiatul Deva, observăm pentru intervalul 1899-1905, o evoluție pozitivă, de la 28 de parohii la 37 iar populația crește de la 18259 de locuitori în 1899, la 28516 în 1905. Se observă în primul caz, o creștere moderată a numărului de parohii dar și a numărului de credincioși <sup>4</sup>.

În celălalt protopopiat, al Orăștiei, numărul de parohii a fost de la început mai mare, numărul a crescut de la 30 la 62, iar din 1903, numărul lor se dublează, iar populația de la 21659, în 1899 ajunge la 40762 de credincioși în 1905. Protopopiatul Orăștiei este mult mai omogen, plecând și de la faptul că era, după cel al Zarandului, printre cele mai mari din Arhidieceza Transilvaniei; dublarea numărului de parohii din 1903, se explică prin operarea unor modificări față de 1870, când din cele două protopopiate, Geoagiul de Sus și cel de Jos; prin comasarea unuia, cea mai mare parte a parohiilor au intrat în componența protopopiatului Orăștie <sup>5</sup>.

Conform unei alte statistici legate de încadrarea parohiilor, în cele 3 categorii existente, în protopopiatul Devei, din 28 de parohii, 27 erau de clasa a III-a și doar una, din orașul Deva era de clasa a II-a. Situația era mult mai bună în Protopopiatul Orăștiei, unde din 30 de parohii, 19 erau de clasa a III-a, 10 de clasa a II-a și doar o parohie era de clasa I. <sup>6</sup>

<sup>2</sup> Popa, 2013, p.88

<sup>3</sup> Roșca, 1894, p. 25-26,

<sup>4</sup> *Calendariu, 1899-1905*, p. 65-66.

<sup>5</sup> *Calendariu, 1899-1905*, p. 65-66.

<sup>6</sup> Roșca, 1894, p. 13-14.

Și în ceea ce privește sistemul educațional, evoluția școlilor din cele două protopopiate este mult mai disproporționată, din mai multe cauze. Trecând de cauzele cele mai importante, lipsa de resurse materiale pentru o școală acceptabilă și o salarizare normală a învățătorului, avem, mai ales în protopopiatul Devei, mai multe tipuri de școli, dintre care unele s-au constituit într-o modalitate de a rezista, prin folosirea resurselor proprii, în afara celor confesionale: școli grănicerești, afiliată-o școală era afiliată la o școală de ciangăi, din Hunedoara, dar nu avem și alte amănunte, comune cu greco-catolicii. Cele grănicerești au fost menționate în următoarele parohii: Vulcez, afiliată la școala grănicerească din Vețel, Cârjiți și Almașul Mic<sup>7</sup>. Școlile comune cu greco-catolicii au fost puține: 2 în 1899 și doar 1 în 1903, la Minthia, filie a parohiei Bejan.

Evoluția școlilor confesionale în perioada 1899-1905 a fost mult mai favorabilă decât după anul 1907, astfel, numărul lor a crescut de la 4 în 1899 la 10 în anul 1905. Pentru protopopiatul Orăștiei, mai ales după 1903, numărul școlilor confesionale a crescut semnificativ, de la 16 în 1899 la 26, dar nu trebuie să uităm nici de aportul deloc de neglijat al celor 32 de noi parohii.

Școlile afiliate erau destul de numeroase și afilierea lor a fost unica soluție a parohiilor respective pentru a nu-și vedea amenințate școlile confesionale. Dacă în anul 1899 nu erau școli afiliate în protopopiatul Devei, necesitatea lor s-a impus din motive materiale, cum ar fi lipsa unor edificii școlare, fapt pentru care nu au putut fi atrași învățători definitivi. În protopopiatul Devei au existat 7 astfel de școli fără edificiu și 6 în cel al Orăștiei<sup>8</sup>.

Spre deosebire de școlile din Protopopiatul Devei, în cel al Orăștiei avem și școli cu mai mulți învățători, în localități, cum ar fi: Orăștie-3, Romoșel-2, Șibot-2, Vaidei-2 și Vinerea- 3.<sup>9</sup>

În ceea ce privește numărul învățătorilor titulari, deci definitivi, situația a fost următoarea: în Protopopiatul Devei, 4 în 1899 și 7 în 1905 iar în Protopopiatul Orăștie, 17 în 1899 și 28 în 1905. Se poate observa cu ușurință faptul că spre deosebire de Protopopiatul Orăștie, cel al Devei are constant, o mare problemă, cea a numărului foarte mic de învățători definitivi<sup>10</sup>.

Ca urmare a acestei scurte treceri în revistă, se poate spune că cei doi protopopi, George Romanul în Deva și Vasiliu Domșa în Orăștie și-au făcut datoria de a avea grijă de credincioșii lor, atât sub aspect religios, dar și cultural. Acest lucru demonstrează că, în ciuda greutăților, dacă exista un efort comun al elitei și al comunității sătești, rezultatul putea fi unul pozitiv.<sup>11</sup>

Dacă facem referire la preoți, au existat, cum s-a mai arătat, și situații de „necooperare” a acestora, deși sunt foarte reduse ca număr, de neimplicare, din varii motive, în bunul mers al școlii din parohia lor; s-a ajuns la un inevitabil conflict cu învățătorul din parohie. Astfel, în Cozia/Protopopiatul Devei, protopopul a stabilit că „preotul lucră contra intereselor noastre școlare de acolo”<sup>12</sup>.

<sup>7</sup> *Ibidem*

<sup>8</sup> *Ibidem*

<sup>9</sup> Roșca, 1894, p. 139

<sup>10</sup> *Calendariu, 1899-1905*, p. 65-66.

<sup>11</sup> *Ibidem*

<sup>12</sup> Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu (A.A.S.), ședința nr. 25 din 1904

În măsura în care, școlile primare confesionale au fost nevoite să ceară și ajutorul statului pentru salarizarea învățătorului sau acesta nu era definitiv, autoritățile statului au avut posibilitatea de a interveni, cât despre zelul unor inspectori regali de stat, cei din comitatul Huneadoarei au fost un exemplu. Pentru intervalul 1900-1905, școlile confesionale românești au fost inspectate de inspectorul regal din Deva, Rethy Lajos, care în inspecțiile din 1904 și 1905, a cerut întotdeauna informații cu privire la calificarea învățătorilor, vizându-i, de fapt, pe cei care, nefiind definitiv, erau ușor de „manevrat” în relația lor cu autoritățile civile. În inspecția din 1904, de exemplu, a cerut lămuriri cu privire la „absolvirea de post” (stabilirea ca necorespunzător) a învățătorului din Boz/Protopopiatul Orăștie<sup>13</sup>.

Alte greutăți puteau să apară și din partea părinților care, dacă erau de acord să-și trimită copiii la școală, erau foarte sensibili la retribuirea pe care trebuiau să o plătească învățătorului. Este interesant că, odată cu începutul secolului al XX-lea, satul românesc este supus unor cazuri în care singura rezolvare, s-a dovedit a fi apelul la organele administrative; de exemplu, în Dâncu Mare/Protopopiatul Orăștie, Consistoriul, în general reticent la această metodă, a aprobat încasarea „repartiției prin organele administrative”<sup>14</sup>. Foarte multe sunt cazurile când salariile nu erau primite în mod regulat, chiar și pentru ultimii trei ani.

În Certejul de Sus/Protopopiatul Devei, școala confesională a fost „sistată”, preotul fiind chemat apoi la Sibiu pentru a se justifica<sup>15</sup>. Cele două protopopiate, Deva și Orăștie au trecut printr-un moment foarte dificil când, în urma unor inspecții, derulate în anul 1905, s-a interzis activitatea a 11 școli în fiecare dintre ele iar punctul de vedere al inspectorului regal din Deva a fost adus la cunoștința Consistoriului din Sibiu prin adresa din 16.II.1905. La rândul său, Consistoriul a cerut lămuriri celor doi protopopi, care în 45 de zile, trebuiau să justifice „scăderile” serioase ale școlilor confesionale de care răspundeau.

Pentru Consistoriu, corectarea aspectelor incriminate a fost importantă deoarece aceste lipsuri nu puteau decât să demoralizeze poporul și „să-l înstrăineze de școala confesională”. Deși nu a fost ușor de recunoscut, o mare greșeală a fost dată, în unele cazuri, de „lipsa de interes din partea organelor noastre subalterne”, adică relația dintre preot și învățător pentru salvarea școlii nu a fost, întotdeauna benefică, în realizări<sup>16</sup>.

Aceste lipsuri, recunoscute și de către oficialitățile bisericești erau, din păcate, dublate de altele, de o cu totul altă factură, discutabile, pentru că au dat naștere unor paralelisme cu privire la calificarea învățătorului și la „dependența” lui tot mai mare față de autoritățile civile. Arhiepiscopia Transilvaniei a fost îngrijorată de noua stare de lucruri în preajma legilor apenyiene din 1907, când tot mai mult, învățătorul este văzut ca un funcționar al statului, încercându-se acapararea lui totală, atât profesională dar și politică, a se înțelege națională. Lipsurile comune ale școlilor: starea materială proastă a comunității, a edificiului școlar, „progresul neîndestulător” în studiul limbii maghiare, dificultățile legate de salarizarea învățătorilor, care nu și-au primit salariile din partea comunelor bisericești la timp sau în cuantumul stabilit au fost făcute mult mai vizibile de către autorități, și nu neapărat din dorința de a le îndrepta. Cert a fost faptul că inspecțiile, de altfel minuțioase ale inspectorului

<sup>13</sup> *Ibidem*

<sup>14</sup> *Ibidem*

<sup>15</sup> *Ibidem*

<sup>16</sup> *Ibidem*, IV, 94/1178, 1905

menționat au avut ca punct de plecare, fără nici o excepție, progresul în studiul limbii maghiare.

La școala din Uroi/protopopiatul Deva, în raportul său, inspectorul Rethi Lajos a adăugat și faptul că în „Protocolul(registrul)școlar”, numele localităților nu erau trecute în limba maghiară<sup>17</sup>. Mai rea a fost considerată situația din Rapoltul Mic/Protopopiatul Deva, pentru că aici nu s-a predat limba maghiară deloc<sup>18</sup>.

Un caz deosebit a fost dat de preoții care i-au supliniți pe învățători, lucru deloc simpatizat de autoritățile civile, care ar fi dorit o departajare cât mai clară între personalul ecleziastic și cel didactic. Astfel, preoții găsiți în această postură, fără a avea aprobarea ministrului au fost pedepsiți prin anularea temporară a activității școlii respective, cum s-a întâmplat în Porcurea/Protopopiatul Orăștie, unde preotul era și învățător, nu cunoștea limba maghiară și nu avea permisiunea ministrului de a predă<sup>19</sup>. Nici simplii economi (țărani) nu aveau cum să fie mai bine priviți, fiind sancționate cazurile întâlnite în: Almașul Mic, Voila, Ardeu/Protopopiatul Orăștie iar învățătorul din Almașul Mare/ Protopopiatul Orăștie, care era și morar, s-a descalificat din start. Mai mult, inspectorul regal din Deva, Rethi Lajos, a adus cea mai gravă acuzație școlii de aici pentru că a găsit două cărți românești (din Vechiul Regat) „care au fost transpuse pentru cercetare”<sup>20</sup>.

Un defect real a fost găsit în starea de uzură a edificiilor școlare, realitate pe care și autoritățile bisericești au observat-o, atunci când au făcut referire la scăderea „simțului datoriei” credincioșilor, în ceea ce privește întreținerea și repararea lor.

Toate cele 14 școli inspectate în protopopiatele Deva și Orăștie au această scădere, deși este mai greu de răspuns la întrebarea dacă inspecția a fost făcută aleatoriu sau pentru că școlile vizate erau mai slab dotate material. Menționăm tot aici faptul că protopopiatul Orăștie era recunoscut pentru o situație mult mai bună față de alte protopopiate<sup>21</sup>. Dintre învățători, au fost vizați cei care nu acordau atenția cuvenită limbii maghiare, stabilindu-se apoi măsuri disciplinare, care puteau merge până la înlocuirea școlii respective cu una de stat.

Revenind la școlile confesionale, cele mai multe acuzații sunt aduse edificiilor școlare; astfel, în Uroi, Rapoltul Mare și Mic/Protopopiatul Deva, ele sunt considerate nesatisfăcătoare, iar în Balșa/Protopopiatul Orăștie, de exemplu, școala era situată în vârful dealului iar drumul era periculos iarna, în Voila/Protopopiatul Orăștie nu există mobilier și rechizite, „sala de învățământ este de nesuferit, nu se putea încălzi” iar în Ardeu/Protopopiatul Orăștie, „edificiul școlar se putea dărâma”<sup>22</sup>. Aici școala era ținută în casa unui țăran care, pentru a intra în casă, trecea prin sala de curs<sup>23</sup>.

Care era situația învățătorilor nu se poate prezenta cu lux de amănunte, dar o serie de elemente ies în evidență. În Uroi/Protopopiatul Deva, învățătoarea nu primise salariul în 1904 iar în Rapoltul Mare/ Protopopiatul Deva, acesta nu se plătea la timp. În Rapoltul Mic/Protopopiatul Deva,, din 480 de coroane pe an, învățătorul mai avea de primit o restanță

<sup>17</sup> *Ibidem*

<sup>18</sup> *Ibidem*

<sup>19</sup> *Ibidem*

<sup>20</sup> *Ibidem*

<sup>21</sup> Păcurariu, 1986, p. 151-152

<sup>22</sup> A.A.S., IV, 94/1178, 1905

<sup>23</sup> *Ibidem*, Ardeu/Protopopiatul Orăștie

din anul trecut de 50 de coroane<sup>24</sup>. La fel în Glod/Protopopiatul Orăștie, salariul de 300 de coroane stabilit din partea credincioșilor a fost plătit foarte greu.

Dacă învățătorul era și necalificat, atunci salariul putea fi mai mic decât cel oficial; astfel, în Dâncul Mic/Protopopiatul Orăștie, salariul era de 150 de coroane. Cei mai mulți dintre învățători nu aveau o locuință lângă școală, iar în Boiu/ Protopopiatul Orăștie, din salariul de 500 de coroane nu s-a primit nimic<sup>25</sup>.

În aceste școli, elevii nu sunt caracterizați printr-un spirit dezvoltat al datoriei cel puțin acesta era punctul de vedere al inspectorului Rethi Lajos. În școlile menționate, frecvența era destul de scăzută și nici nu existau școli de repetiție pentru cei care aveau vârsta între 12-16 ani; astfel, cei din Rapoltul Mare/Protopopiatul Deva nu vin la școală, iar în Rapoltul Mic/Protopopiatul Deva nu există școală de repetiție<sup>26</sup>. Inspectorul a cerut într-o nouă adresă către Consistoriu, datată 17.II.1905, explicații cu privire la „comportamentul necorespunzător” al învățătorului din Teiu/Protopopiatul Orăștie<sup>27</sup>. Revenind la cazul învățătorului din Teiu, inspectorul a cerut o cât mai rapidă investigare a situației, în maximum 30 de zile<sup>28</sup>.

Același personaj se plângea Consistoriului în aceeași direcție, pentru a demonstra atenția dată de autoritățile statului bunului mers al procesului de învățământ. Tot acum, un număr de învățători, mic, desigur, au început să ocolească autoritățile bisericești și să se adreseze doar celor considerate „străine”. Tocmai de aceea, mitropolitul Ioan Mețianu a cerut printr-o circulară ca viitorii învățători să fie crescuți „în spirit bisericesc, pentru că biserica le dă postul de învățător și dotațiunea”, ceastă dualitate a dependenței profesionale rămâne într-adevăr, o problemă sensibilă în planul rezolvării ei într-un perfect echilibru, așa cum s-ar fi dorit<sup>29</sup>.

În general, inspectorii regali au devenit, tot mai interesați de conferințele învățătoresci, iar Consistoriul a cerut ca ei să fie invitați. Au existat și cereri ale inspectorilor care nu au putut fi onorate conform așteptărilor lor. În cercul VIII al conferințelor învățătoresci, care cuprindea protopopiatele Ilia, Dobra și Deva, comisarul trimis de Consistoriul sibian, dr. Pavel Oprea, directorul Gimnaziului din Brad, nu a fost de acord ca să se trimită raportul comisiei permanente inspectorului regal iar acesta a fost înaintat Consistoriului, atrăgându-se atenția „asupra dorinței inspectorului regal”<sup>30</sup>. Problema a rămas în acest stadiu, deoarece, în adresa mitropolitului către fiecare comisar consistorial, se vorbea doar de invitarea inspectorului la conferințe și anunțarea organelor administrative asupra locului, zilei întrunirii, a programului de lucru, dar numai atât<sup>31</sup>.

Inspectorul Rethy Lajos a participat la conferința învățătorescă din cercul VII, Orăștie și a vrut să fie considerat de la început „un tovarăș sincer de lucru”, care are în vedere „numai înaintarea culturală a poporului, fără deosebire de naționalitate și confesiune”.

Deși cele mai importante prelegeri ale învățătorilor din respectivul an se refereau la „*Rolul familiei în educație și scăderile acesteia între țărani*”, inspectorul a fost interesat mai mult de

<sup>24</sup> *Ibidem*

<sup>25</sup> *Ibidem*

<sup>26</sup> *Ibidem*

<sup>27</sup> *Idem*, IV, 97/1222, 1905

<sup>28</sup> *Idem*, IV, 97/1222, 1905

<sup>29</sup> *Idem*, IV, 101/1249, 1905

<sup>30</sup> *Idem*, IV, 7/4349, 1905

<sup>31</sup> *Idem*, Circulara nr. 45 (școlar) din 3.II.1905

prezentarea celei mai bune metode pentru a învăța scrisul și cititul, metoda fononimică fiind cea preferată. Participanții la conferință au cerut ca o comisie să fie lăsată să se pronunțe în această problemă.

Un alt tip de inspecții, au fost cele de la Gimnaziul superior din Brașov, cunoscut pentru calitatea actului didactic dar și pentru un corp profesoral, mult prea deschis la comentarii, nu neapărat școlare, ale autorităților. Nu de puține ori, au existat disensiuni între directorul Școlilor Superioare din Brașov, dr. Virgil Onițiu, Eforia școlară sau unii dintre profesori.

Alături de inspecțiile școlilor confesionale, la nivel de comitat, asigurate de către inspectorii regali de stat, pentru cele ale gimnaziilor, ministerul de resort îi desemna pe trimișii ministeriali. Gimnaziile românești erau puține în Transilvania și Banat, dar de buna factură, cele de la Blaj și Beiuș, se aflau sub patronajul Bisericii Greco-Catolice iar cele de la Brașov și Brad, sub cel al Bisericii Ortodoxe.

Școlile de nivel gimnazial din Brașov aveau o structură complexă, acesta fiind și motivul pentru care erau conduse de către o Eforie, cu membrii aleși din rândul celor trei școli (Gimnaziul superior, Școala inferioară reală și Școala de comerț) și din rândul clerului<sup>32</sup>.

Acestea erau, cel puțin anual, inspectate de către un trimis al Ministerului de la Budapesta, care participa și la examenele finale, numite „de maturitate”. Pentru intervalul 1900-1905, Gimnaziile românești de la Brașov și Brad au fost inspectate de către Künz Elek, director suprem al Școlilor de stat din comitatul Cluj.

Legătura cu Arhiepiscopia din Sibiu se făcea prin intermediul Eforiei Școlare și neînțelegerile apărute între aceste organisme școlare, inevitabil, puteau fi exploatate de către autoritățile statului, fiind menționate și până la inspecția din anul 1904, o serie de astfel de momente. Printre profesorii de la Gimnaziul superior din Brașov se aflau Ipolit Ilasievici, Paul Budiu, dr. Iosif Blaga, dr. Ioan Bunea, Nicolau Bogdan, Axente Baci, Ioan Sulică, George Dima și nu puține „conflicte locale” au plecat de la deosebirile de păreri care s-au manifestat între ei. Cel mai ușor de acuzat, datorită poziției sale a fost directorul gimnaziului și se poate afirma că au fost destul de multe ocazii, când orice neînțelegere între acesta și membrii corpului profesoral a fost extrapolată și exagerată.

În 1900, Eforia Școlară din Brașov a trimis la Sibiu, un raport, în care enumera, condițiile pe care ar trebui să le îndeplinească directorul, dr. Virgil Onițiu, în situația în care erau deja semnalate conflicte cu unii profesori, dr. Ioan Bunea și N. Sulică<sup>33</sup>. El a rămas însă cel mai expus criticilor; astfel, în același an al inspecției, 1904, a intrat în conflict cu ministrul, ca urmare a unui discurs rostit la sfârșitul anului școlar, publicat în *Gazeta Transilvaniei* și considerat a fi plin de „agitațiuni nepermise”.

Un alt profesor, dr. Ioan Bunea, foarte exigent, a dus la declanșarea unei greve spontane a elevilor, Consistoriul l-a sfătuit să fie mai puțin „iritabil”<sup>34</sup>. În ședința din 23 august/5 septembrie 1901, avocatul Mitropoliei, Ioan de Preda s-a pronunțat în legătură cu profesorul amintit, amendat cu 100 de coroane pentru nesupunere față de un ordin al

<sup>32</sup> *Calendariu, 1899-1905*, p.96, Școlile superioare din Brașov, cum mai erau numite, aveau un număr de 18 posturi de profesori pentru Gimnaziul superior, din care 3 posturi comune cu celelalte școli, 5 posturi pentru Școala inferioară reală și 6 pentru Școala comercială.

<sup>33</sup> A.A.S., ședința nr. 33 din 16/29.IX.1900

<sup>34</sup> *Ibidem*, ședința nr. 28 din 12/25.X.1900

autorității bisericești în conflictul cu Eforia Școlară (a criticat decizia acestui for în favoarea Fondului de pensii al profesorilor)<sup>35</sup>.

Nu au lipsit nici acuzațiile aduse în corpore profesorilor: un credincios din Brașov, Ion Coliban, a criticat pe toți profesorii de la Gimnaziul din Brașov „că nu cercetează biserica și nu dezvoltă îndeajuns spiritul religios în elevi”. De la Sibiu s-a atras atenția Direcțiunii gimnaziale și a școlii comerciale să insiste pentru „a pune mai mult accent pe dezvoltarea spiritului religios în elevii acelei școli”<sup>36</sup>.

În cursul anului 1902, ministrul a cerut cu insistență ca numărul orelor de limbă maghiară să crească dar Direcțiunea Gimnaziului din Brașov a arătat Consistoriului că „orele nu se pot înmulți”<sup>37</sup>. Au fost multe cazurile când Eforia Școlară din Brașov a hotărât să reducă posturile de profesori, fără să consulte Consistoriul, care s-a arătat mirat că pentru anul școlar 1901-1902 două posturi de profesori de la Gimnaziul superior și de la Școală comercială au dispărut, fără consultarea „conferințelor profesorale”<sup>38</sup>.

Direcțiunea Gimnaziului din Brașov s-a confruntat, în 1902, la examenul de maturitate, cu pretenția comisarului gubernial (numit de minister) de a face traducerea din Latină în Limba maghiară și nu în Limba română, la una din probele generale. În memoriul de protest înaintat ministrului, s-a cerut ca examenul să se facă din „latina scripturistă, așa cum prevede planul de învățământ, aprobat și de guvern”<sup>39</sup>.

Inspecția trimisului ministerial Kuncz Elek din 1904, la Brașov a avut loc între 7-10 decembrie, urmând apoi participarea sa la conferința corpului profesoral din de 10 decembrie, unde și-a expus punctul de vedere.<sup>40</sup>

Consistoriul din Sibiu, în ședința sa din 4/17 august 1905 a primit de la directorul Gimnaziului din Brașov o notă cu privire la defectele constatate de comisarul numit și s-a hotărât analiza inspecției în cadrul unei conferințe<sup>41</sup>.

În introducerea la raportul său, Kuncz Elek a constatat că profesorii sunt dornici să ofere elevilor cunoștințele necesare, „...puse în serviciul bisericii, al neamului și al patriei noastre”<sup>42</sup>. În momentul inspecției erau înscriși la Gimnaziu, 310 elevi și 78 la școala reală, „starea lor sanitară” era corespunzătoare, ca și cea morală, un singur elev fiind „eliminat pentru bătaie”. Deși există o bibliotecă școlară, nu erau destule cărți în limba maghiară și germană, acestea fiind însă, oricum, cele mai puțin citite. Au fost inspectate 25 de ore și corpul profesoral a fost felicitat pentru zelul depus.

Dincolo de această introducere binevoitoare, sunt prezentate apoi o serie de critici-recomandări, multe referindu-se la aspecte externe ale instituției de învățământ. Dacă mobilierul și curățenia erau corespunzătoare, mai era nevoie de îmbunătățirea încălzirii, a iluminatului, era nevoie de o bibliotecă dotată corespunzător, de catalogarea obiectelor de studiu, de reactualizarea planului de învățământ.

<sup>35</sup> *Ibidem*, ședința nr. 25 din 23.VIII./5.IX.1901

<sup>36</sup> *Ibidem*

<sup>37</sup> *Ibidem*, ședința nr. 31 din 21.IX./3.X.1901

<sup>38</sup> *Ibidem*, ședința nr. 34 din 11/24.X.1901

<sup>39</sup> *Ibidem*, ședința nr. 23 din 11/24.X.1902

<sup>40</sup> A.A.Sibiu, ședința Consistoriului Arhidiecezan din 15/28.I.1904, „ministrul a designat pentru vizitarea școlilor din Brașov și Brad pe Kuncz Elek”

<sup>41</sup> *Ibidem*, ședința nr. 24 din 4/17.VIII.1905

<sup>42</sup> *Idem*, IV, 610/48, 1905

Regulamentul disciplinar a fost considerat prea blând, trebuia să fie modificat, iar părinții elevilor să aibă cunoștință de el. S-a arătat apoi că cei din clasele superioare ale Gimnaziului nu aveau o Societate de lectură; directorul a arătat că ea există, dar nu a publicat încă nimic. Au fost atenționați că nu au un Fond pentru ajutorarea elevilor săraci, dar el există, biserica Sf. Nicolae a distribuit cărți, a asigurat mese gratuite la 21 de elevi, iar în cele două internate-Cristurean și Ianciovici, erau trei elevi cu pensiuine întreagă<sup>43</sup>.

La o detaliere a inspecției menționate, s-a stabilit o mai clară evaluare a materiilor inspectate. Astfel, dacă la Limba română instrucția a fost ireproșabilă la clasa I, ea a fost superficială la clasa a V-a, iar în ultimele clase, a VII-a și a VIII-a erau cerute doar lucrări libere. Limba latină nu a scăpat nici ea de atenție, observându-se și rezultate slabe în clasele superioare, unde „activitatea independentă a elevilor nu se observă a avea un rezultat”<sup>44</sup>. Cele mai multe referiri se fac însă cu privire la studiul limbii maghiare deoarece, așa cum era de așteptat, nici Kuncz Elek nu a fost mulțumit de rezultatele obținute. La corectarea lucrării în Limba maghiară a cerut ca profesorul să intervină de fiecare dată când este nevoie pentru ca elevii să înțeleagă acolo unde au greșit.

Axente Baci, profesorul vizat, a intervenit în cadrul conferinței profesore, arătând că în clasele inferioare el vorbește ungurește cu elevii săi și doar în chestiuni de gramatică folosește explicații și în limba română <sup>45</sup>Era însă greu de obținut în câțiva ani „rezultate mulțumitoare plecându-se din start cu un mare handicap: la școlile din Brașov se înscriau tineri care nu știau limba maghiară, astfel că era greu ca din clasa a II-a, la întrebările puse în maghiară, să se răspundă la fel, sau în clasa a VI-a și a VIII-a să fie atrași de genul literar. Concluzia a fost: „elevii citesc puțin și vorbesc și mai puțin ungurește”, spre deosebire de alte materii cum ar fi: Istorie, Limba greacă, Limba franceză sau Geografie, Fizică, Filosofie, Matematică. Limba germană era greu de predat datorită manualului socotit a fi „prea abstract”, lăsându-se ca în clasele superioare să se folosească aproape tot timpul, ca și în cazul Limbii maghiare, conversația cu elevii.

Procesul-verbal al acestei conferințe profesore a fost semnat de: directorul școlilor românești din Brașov, Virgil Onițiu, Kuncz Elek și de secretarul conferinței profesore, Ioan Petrovici. Toate lipsurile menționate, mai ales constituirea unei biblioteci școlare mai complexe, constituirea unei săli speciale pentru „un muzeu filologic-istoric”, cât și pentru istorie naturală, au fost luate în considerare. La fel, trebuia ca Societatea culturală a elevilor să existe nu numai pe hârtie. Dovadă că inspecția a avut un efect imediat este și faptul că la 11 aprilie 1905, la câteva luni, în cadrul unei ședințe a Consistoriului din Sibiu, s-a făcut o analiză riguroasă a inspecției și mai ales a măsurilor, care trebuiau să fie luate și puse în aplicare.

Deoarece s-a arătat că numărul manualelor ar fi insuficient pentru școlile din Brașov, a fost înființat *Fondul Coresi*, prin intermediul căruia s-au publicat multe manuale<sup>46</sup>. Pentru ca limbile străine, dar mai ales limba maghiară să fie cunoscute, a fost instituită o comisie formată din Virgil Onițiu, D. Făgărășianu și Ioan Petrovici. Ea trebuia să ia toate „măsurile cuviincioase ca elevii, în interesul cultivării lor, să cetească și cărțile germane și maghiare”.

<sup>43</sup> *Ibidem*

<sup>44</sup> *Ibidem*

<sup>45</sup> *Ibidem*

<sup>46</sup> *Ibidem*

Fiecare dintre profesori s-a simțit dator ca să-și justifice atitudinea atât față de cel responsabil cu inspecția, dar și în directă conexiune cu obiectul studiat ca atare. Ei au demonstrat că la orele pe care le-au predat au fost făcute îndemnuri pentru a se aprofunda cunoștințele de limbă maghiară și germană. Bibliotecile școlare erau destul de numeroase, existând chiar cărți pentru fiecare clasă, dar s-a stabilit că nu erau suficiente<sup>47</sup>.

Nu au existat nici un fel de restricții în ceea ce privește dorința inspectorului ca elevii de la Gimnaziul românesc să participe la întrecerile de gimnastică, fiind considerați a fi buni la acest sport. Dar, așa cum era de așteptat, cele mai multe observații și atenționări s-au referit la studiul limbii maghiare, astfel că era necesar să se ia toate măsurile „cuvincioase ca elevii să cetească și să vorbească mai mult unghurește”<sup>48</sup>

Folosindu-se de o formulă elegantă, inspectorul Künz Elek și-a exprimat în mod indirect nemulțumirea față de nivelul atins în studiul limbii maghiare. De fapt, el nu iese din „tiparul” specific în această situație. Nici un inspector trimis la un Gimnaziu sau la o școală confesională românească nu a fost mulțumit, pentru că se urma o linie politică, iar aceasta nu atinsese încă finalitatea respectivului studiu.

În ultima parte a raportului se specificau progresele meritorii obținute în studiul „limbilor moderne”, ele „se propuneau la școlile noastre în mod practic, mai mult ca la alte institute”. Cu toate acestea, limba maghiară a continuat să fie considerată la Gimnaziul din Brașov, la egalitate ca importanță cu Limba Germană. Directorul școlilor românești din Brașov, dr. Virgil Onițu își încheie raportul către Consistoriul din Sibiu subliniind, în spiritul unui voit echilibru, că tocmai studiul limbii maghiare, alături de cea germană, a fost apreciat de inspector în repetate rânduri<sup>49</sup>

Fără îndoială că a existat o diferență mare între felul de abordare a inspecției la o școală confesională și cea care se referă la un institut de învățământ mediu. Cu toate acestea, nu putem să nu observăm atenția pe care cei doi inspectori desemnați, Rethi Lajos și Künz Elek, o acordă studiului limbii maghiare. Pentru a avea o imagine completă și, în același timp, reală, se cuvine menționată și atenția pe care au acordat-o unor lipsuri reale, mai ales pentru școlile confesionale; oricum, cu aceste lipsuri, care vizau atât partea materială, cât și atitudinea elevilor față de școală, au fost de acord, și forurile bisericești în funcție de situație

## BIBLIOGRAFIE

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu (A.A.S.), IV, 101/1249, 1905  
A.A.S., IV, 48, 49/13266, 1905  
A.A.S., IV, 610/48, 1905  
A.A.S., IV, 7/4349, 1905  
A.A.S., IV, 94/1178, 1905  
A.A.S., IV, 97/1222, 1905  
A.A.S., IV, 97/1222, 1905

<sup>47</sup> *Ibidem*

<sup>48</sup> *Idem*, IV, 48, 49/13266, 1905

<sup>49</sup> *Ibidem*

- A.A.S., IV, Ardeu/Protopopiatul Orăștie  
A.A.S., IV, Circulara nr. 45 (școlar) din 3.II.1905  
A.A.S., ședința nr. 23 din 11/24.X.1902  
A.A.S., ședința nr. 24 din 4/17.VIII.1905  
A.A.S., ședința nr. 25 din 23.VIII./5.IX.1901  
A.A.S., ședința nr. 28 din 12/25.X.1900  
A.A.S., ședința nr. 31 din 21.IX./3.X.1901  
A.A.S., ședința nr. 33 din 16/29.IX.1900  
A.A.S., ședința nr. 34 din 11/24.X.1901  
A.A.Sibiu, ședința Consistoriului Arhidiecezan din 15/28.I.1904  
A.A.S.,ședința nr.25 a Consistoriului Arhidiecezan Sibiu din 15/28.VII.1904  
A.A.S., IV, 94/1178, 1905  
Barițiu,1890-1891:Barițiu, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă*, vol. I-III, Sibiu, 1890-1891,  
Brusanovschi,2005:Brusanovschi,Paul, *Învățăământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918, între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, 2005,  
Bunea,1900:Bunea, Augustin,*Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj,1900,  
Bunea,1902:Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902,  
Calendariu, 1899-1905:*Calendariu pe anul comun de la Christos 1899-1905*, p.96,  
Calendariu,1899-1905:*Calendariu pe anul comun de la Christos 1899-1905*, Protopopiatele Deva și Orăștie, p. 65-66.  
Ghibu,1915:Ghibu,Onisifor,*Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915,  
Hitchins,1995:Hitchins, Keith,*Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873*, București, 1995,  
Hitchins,1995:Hitchins Keith, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania ( 1700- 1868)*, 1995  
Mârza,2011:Mârza,Daniela,*Învățăământul românesc în Transilvania.Școlile Arhidiecezei de Alba-Iulia și Făgăraș la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011.  
Murgescu,1999:Murgescu,Luminița Mirela, *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în construirea indentității naționale românești (1831-1878)*, Iași, 1999,  
Oltean,1989:Oltean,Ștefan,*Școala românească din Șcheii Brașovului*,București, 1989,  
Păcățean,1902-1915:Păcățean,T.V.-*Cartea de Aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I-VII, Sibiu, 1902-1915,  
Păcurariu,1986:Păcurariu,Mircea,*Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867–1918*, Ed.Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R.,Sibiu,1986,p. 151-152  
Păcurariu,1987:Păcurariu,Mircea, *Două sute de ani de învățăământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987,

- Popa, 2013:Popa,Ioan, *Dimensiuni etno-identitare și național-politice în spațiul școlar sud-transilvănean, 1849-1918*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, p.88
- Roșca,1894:Roșca, Remus, *Lexiconul comunelor bisericești din Archidieceasa Gr. Ort. Rom. a Transilvaniei, întocmit pentru trebuințele oficiale de dr. Remus Roșca*, Sibiu,Tiparul Tipografiei Arhidiecezane,1894, p. 13-14
- Roșca,1894:Roșca,Remus,*Lexiconul comunelor bisericești din Archidieceasa Gr. Ort. Rom. a Transilvaniei, întocmit pentru trebuințele oficiale de dr. Remus Roșca*, Sibiu,Tiparul Tipografiei Arhidiecezane,1894, p. 25-26,
- Roșca,1911:Roșca,Eusebiu,*Monografia Seminarului Teologic „Andreian” al Arhidiecezei greco-ortodoxe române din Transilvania*, Sibiu, 1911,
- Sigmirean,2000:Sigmirean,Cornel, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000.